

Калина МИНЧЕВА

Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуичев“
към Софийския университет „Св. Климент Охридски“

ДАНИИ ЗА БРОЯ НА МАНАСТИРИТЕ И ТЯХНАТА ИСТОРИЯ, КОИТО СЕ НАМИРАТ В ОКОЛНОСТИТЕ НА ГРАДОВЕТЕ ЩИП И КОЧАНИ (XV-XVII в.)¹

Ключови думи: Лесновски манастир „Св. Архангел Михаил и св. Гавриил Лесновски“, скит „Успение на Св. Богородица – Пирг“, манастир, метох, скит, църква, християнство, османско владичество, османски документи, османски регистър, османски опис, Лесновски поменик, Пепик, митрополит Михаил, Русия, дарение, милостиня, XV-XVII в., 1519, 1550, 1570/73, Щип, Кочани, Кратово, Щипска нахия, Кочанска нахия, Морозвизд, Коласийска митрополия, коласийски митрополит

Апстракт: В настоящето проучване са изследвани 21 манастира, които се намират в района на градовете Щип и Кочани. Специално внимание е обърнато на Лесновския манастир „Св. Архангел Михаил и св. Гавриил Лесновски“. Подробно е разгледана неговата история в периода на османското владичество, като освен данните от местен произход са включени и сведения, почерпени от османските документи. Следващият манастир, на който се спираме, е скитът „Успение на Св. Богородица“. През XVI в. в него е пренесена цялата книжовна дейност на Лесновския манастир, за което се разбира от различните приписки върху лесновските ръкописи. Скитът е отбелязан и в османските описи от XVI в. Останалите 19 манастира, които са изследвани в тази статия, са известни единствено от османските описи от XVI в. В проучването е направен опит за тяхното локализиране. Смятаме, че част от тези обители са метоси на по-големи манастири. Вероятно тяхното изчезване от историческата сцена се дължи на кризата в Османската империя през XVII в. и опустошаването на района след Карпошовото въстание.

Сведенията за историята на отделните манастири в периода на османското владичество са доста оскъдни. За тяхното съществуване на се съди от запазените приписки в различни ръкописи, надписите по стените на манастирските храмове и сгради, бележките на поклонниците в различните поменици и пр. Ценни данни за броя на манастирите и техните имоти се откриват в османските данъчни регистри. Прецизността на османските чиновници да опишат всички приходоизточници в империята позволява на изследователите да научат имената на обители, които днес не съществуват и не е известно тяхното местоположение.

В настоящето проучване ще представим данни за 21 манастира, описани от османските чиновници през XVI в. в нахиите Щип и Кочани. Две от тези обители – Лесновският манастир „Св. Архангел Михаил и св. Гавриил Лесновски“ и скитът „Успение Богородично“ са добре известни на науката, а останалите манастири са известни единствено от османските документи.

Лесновският манастир „Св. Архангел Михаил и св. Гавриил Лесновски“ е сравнително добре проучен. На него са посветени няколко монографии и научни статии, които подробно разглеждат запазените в манастирския храм стенописи, произведения на приложното изкуство и ръкописи. В тези проучвания е засегната и

¹ Темата и географският обхват на статията не са избрани случайно. Тези области са част от дългогодишната изследователска работа на Кирил Трайковски, на когото е посветено настоящето проучване. Неговата работа в района е свързана главно с археологическите паметници от Средновековието исмятам, че изследване на региона през османския период е едно допълнение към работата му. От друга страна, този район е свързан с моето първо теренно проучване в Република Македония. През 2007 г. екипът, с който работих по проект за градските центрове в Кюстендилския санджак, се обедини с екипа, ръководен от К. Трайковски и съвместно посетихме редица исторически паметници в Източна Македония. В този период К. Трайковски от колега – археолог постепенно се превърна в добър приятел, който през годините ми е помагал със съвети и консултации най-вече покрай подготовката на моята дисертация, посветена на манастирската мрежа в Кюстендилския санджак. Всички мои следващи пътувания в Република Македония станаха с подкрепата и съдействието на Кирил. Често с него сме обсъждали идеи за бъдеща съвместна работа, които за съжаление останаха нереализирани. През 2012 г. за последен път се срещнах с Кирил в София.

манастирската историята². Тук накратко ще представим известните сведения за манастира и ще ги допълним с непознати досега данни, почерпени главно от османските документи.

Най-вероятно Лесновският манастир е основан през XI в. Сведения, за това се откриват в двете жития, посветени на св. Гавриил Лесновски³. Според Проложното житие⁴, манастирът е създаден от самия светец, който построява църква „Св. Архангел Михаил“, назначава игумен, събира монаси и дарява целия си имот на обителта⁵. Според Народното житие⁶, св. Гавриил Лесновски приема монашество във вече съществуващия Лесновски манастир и основава църквата „Рождество на Св. Богородица“⁷. До XIV в. не са запазени други писмени свидетелства за манастира. Той се споменава отново в приписка към Пролога от 1330 г., преписан от книжовника Станислав⁸.

² С. Симић. *Лесновски манастир св. Оца Гаврила. Задужбина српскога деспота Јована Оливера*. Београд, 1912; В. Петковић. *Преглед црквених споменика кроз повестницу српског народа*. Посебни издања САН, кн. CLVII, одељење друживених наука, нова серија, кн. 4, Београд, 1950, 169–173; С. Радојчић, *Лесново*. Београд, 1971; И. Велев. *Лесновскиот книжевен центар*. Скопје, 1997; С. Габелић. *Манастир Лесново. Историја и сликарство*. Београд, 1998; В. Поповска-Коробар. *Лесновски манастир*. Скопје, 2000, 12; *Манастир св. Гаврил Лесновски*. Кочани, 2007; К. Минчева. *Манастири и манастирска мрежа в Кюстендилскиот санджак през XV-XVII в.* София, 2010, 105–114; и др.

³ За житијата виж в: Й. Иванов. *Български старини из Македонија (БСМ)*. София, 1931, 395–400; Същият. *Северна Македонија. Исторически изследвания*. София, 1906, 100–106; *Стара българска литература*. т. IV. Житијесни творби. Съставител и редакция Кл. Иванова. София, 1986, 171–188; И. Велев. *Св. Гавриил Лесновски во книжевната традиција*. Скопје, 1996; И. Велев. *Култот на Свети Гаврил Лесновски*. Годишник на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – Център за славяно-византиски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“, т. 91 (10), 2001, София, 2002, 125–131.

⁴ Проложното житие е известно по препис от 1330 г. в т. нар. Станиславов пролог. Той се съхранява в Белград в архива на САНУ под № 33. Виж: *Станиславов (Лесновски) пролог от 1330 г.* Увод и научно разчитане на текста Румяна Павлова. Велико Търново, 1999.

⁵ Иванов. *БСМ*. 395.

⁶ Народното житие е късно и е познато по препис от 1862 г. То се съхранява в ръкопис № 988 от Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ – София.

⁷ Иванов. *БСМ*. 396.

⁸ Иванов. *БСМ*. 161–162; И. Снегаров, *История на Охридската архиепископия – патриаршия. От падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394–1767)*. т. 2, София, 1931, 475; Г. Трайчев. *Манастири-*

Данни за ранната история на манастира се съдържат в няколко ктиторски надписи на деспот Йоан Оливер в манастирската църква. В тях се дават подробни сведения за манастирските имоти и техните граници⁹.

В различни документи е отразена и промяната на църковната юрисдикция на Лесновския манастир. Според една приписка от Оливеровия миней от 1342 г., преписан от книжовника Станислав, обителта е дарена от деспот Йоан Оливер на Хилендарския манастир в Света гора и става негов метох. Този акт е потвърден от цар Стефан Душан (1331–1355)¹⁰. Няколко години по-късно, през 1347 г., на събор в Скопие, на който присъства и сръбският цар, Скопската епископия е издигната в ранг митрополия и в нея се оформят две епископии – Злетовска и Долнополошка¹¹. За седалище на Злетовската епископия е определен Лесновският манастир и по този начин той престава да бъде Хилендарски метох. Цар Стефан Душан потвърждава владенията на манастира и прибавя към тях имотите на някогашната Морозвидска епископия. Според грамотата, съдбата на обителта е оставена в ръцете на Йоан Оливер, на когото е дадено правото да участва при избора на злетовски епископ¹². През 1381 г. деспот Константин Драгаш издава грамота, с която отново дарява Лесновската обител на манастира „Хилендар“, и включва към имотите ѝ четири нови селища. Може да се приеме, че с този акт официално е закрыта и Злетовската епископия, която съществува около три десетилетия¹³.

Липсват сведения за съдбата на Лесновския манастир от първите години на османското владичество. Както е добре известно, деспот Констан-

те в Македонија. София, 1933, 94; Велев. *Лесновскиот книжевен...* 11.

⁹ Иванов. *БСМ*, 157–160; Г. Томовић. *Повеља манастира Леснова*. Историски часопис., кн. XXIV, Београд, 1977, 83–98.

¹⁰ Оливеровият миней се съхранява в САНУ под № 62. Велев. *Лесновскиот книжевен...* 21; Б. Христова, Д. Караджова, Е. Узунова. *Бележки на българските книжовници X-XVIII век*. София, 2003, т. 1 (X-XV век), 99–102.

¹¹ И. Снегаров. *Скопска епархия. Исторически очерк и възражения върху съчинението на професор Р. Груич „Скопска митрополија“ (Скопие, 1935)*. Годишник на Софийски университет. Богословски факултет, т. XV, 1, 1937/1938, София, 1938, 73–77.

¹² Велев. *Лесновскиот книжевен...* 21–22. Дарствената грамота на цар Стефан Душан е публикувана в: П. Петров, В. Гюзелев, *Христоматия по история на България*. Т. 2, София, 1978, 249–253, превод на С. Николова.

¹³ Х. Матанов. *Княжеството на Драгаши*. София, 1997, 219–221; Велев. *Лесновскиот книжевен...* 25.

тин Драгаш става васал на османския султан. В това си качество той участва в битката при Ровине на 17 май 1395 г. и загива в нея. Според османската завоевателна практика неговите земи са присъединени доброволно към империята и в тях османците не разрушават християнските селища и храмове. Това ни дава основание да твърдим, че Лесновския манастир не е пострадала по време на завоеванието и продължава своето съществуване.

От запазените сведения за Лесновския манастир от XV в. се разбира, че в него са преписани два ръкописа – т. нар. Драйков апостол от 1428 г. и Празничен миней от 1429 г.¹⁴.

Косвено сведение за Лесновския манастир от XV в. е изграждането на църква в отшелническата пещера „Св. Илия“¹⁵, която се намира близо до него. В църквата фрагментарно са запазени и стенописи от втората половина на XV–XVI в.¹⁶ Най-вероятно този скит е подчинен на Лесновската обител, въпреки че липсват конкретно доказателства за това. Тук трябва да се уточни, че около обителта има няколко такива пещери и според едно сведение от XIX в. в тях живеят аскети, които в неделните и празничните дни отиват в манастира, участват в богослужението и споделят манастирската трапеза, което позволява да приемем, че и в предходния периодте са подчинени на Лесновския манастир¹⁷.

Съдбата на Лесновския манастир е по-добре засвидетелствана в историческите извори от XVI–XVII в. Освен приписките и надписите, които са ценни източници за манастирската история, от този период се откриват и данни в османските данъчни регистри. Обителта е включена в регистъра от 1519 г. и то в частта му с данъчните облекчения. За съжаление този документ не е обнародван и е известно единствено, че Лесновската обител е включена в този опис, но липсват данни какви са нейните облекчения. Може да се предположи, че и тя подобно на Рилския и Осоговския манастир е освободена от данъци¹⁸. В по-късните регистри, в

¹⁴ Драйковият апостол се съхранява в Архива на ХАЗУ в Загреб, сигнатура III в 16, Миханович 19. Празничният миней се съхранява в Университетската библиотека „Светозар Маркович“ в Белград, № 13. Виж: Велев. *Лесновскиот книжевен...* 70-71, 163-165.

¹⁵ Пещерата „Св. Илия“ се намира на Илиенски връх, разположен източно от Лесновския манастир.

¹⁶ С. Габелић. *Лесновска испосница св. Илије*. Зборник за ликовне уметности. 18, Нови Сад, 1982, 171–186.

¹⁷ Е. Каранов. *Материали по етнографията на някои местности в Северна Македония, които са смежни с България и Сърбия*. Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, кн. IV, София, 1891, 301–302.

които е споменат манастирът, не са посочени никакви облекчения, което поставя въпроса, каква е причината той да загуби привилегирования си статут. Надяваме се, че евентуалното обнародване на този документ ще изясни този въпрос.

През XVI в. Лесновският манастир е обновяван на няколко пъти. Вероятно това се дължи на доброто материално състояние на населението в околностите на обителта. Например в гр. Кратово, в този период, живеят заможни хора, които дори успяват да станат откупвачи на кратовските рудници¹⁹. От 1530 г. са запазени два надписа, които дават сведения за покриването на кубетата на манастира с оловни плочи. В единия е отбелязано името на майстора – Никола Радивоев²⁰. От същата година има сведение, че войводата Стефан Балентич също става ктитор на манастира²¹. Неговото дарение е било записано в Лесновския поменик²².

Две години по-късно – в 1532 г., молдовският воевода Петру Рареш (1527–1538) и жена му Елена, дават дарение на манастира, за което също липсват повече сведения²³. За съжаление за нас остава неизвестен и начинът, по който е получено дарението. Възможно е самите монаси да са посетили воеводата в Молдова, но не е изключено и молдовски поклонници да са посетили обителта.

Лесновският манастир се споменава и във връзка с бунта на смедеревския митрополит Павел. Още през 1532 г. той възстановява епархиите в Зворник, Лесново и Кратово и ръкополага епископи в тях. В документите, свързани с третия събор срещу Павел Смедеревски, от 1541 г., се отбелязва името на

¹⁸ М. Кил. *Изкуство и общество в България през турския период*. София, 2002, 122–124.

¹⁹ А. Стојановски, И. Ерен. *Кратовската нахија во XVI в.* Гласник на Институтот за национална историја, бр. 1, Скопје, 1971, 68–69.

²⁰ Г. Елезовић. *Записи и натписи*. Зборник за историју Јужне Србије и суседних области. књ. I, Скопље, 1936, 251.

²¹ Петковић. Цит. съч. 169; Велев. *Лесновскиот книжевен...* 27.

²² Сведения за Лесновския поменик се откриват при по-стари изследователи, които описват и обнародват различни части от него. Първите 8 листа от ръкописа са от XVI в., а на останалите има записи от XVIII в. и XIX в. Той се е съхранявал в Белградската Народна библиотека под № 235 и е изгорял при бомбардировките в Белград през 1941 г. С. Новаковић. *Српски поменици XV–XVIII века*. Гласник Српског ученог друштва, књ. XLII, Београд, 1875, 11–14; Велев. *Лесновскиот книжевен...* 167-168.

²³ Това дарение също е отбелязано в Лесновския поменик. Виж: Габелић. *Манастир Лесново...* 39.

епископ Неофит Лесновски, който е отлъчен от църквата, заедно с другите отцепници. Вероятно той е същият епископ, който Павел Смедеревски ръкополага през 1532 г.²⁴ Вижда се, че по това време Лесновската обител участва активно в църковната политика. Вероятно, подкрепяйки бунта монасите се надяват да възвърнат своите позиции от времето на цар Стефан Душан.

В описа на Кюстендилския санджак от 1550 г. Лесновският манастир е посочен в Щипска нахия, като отделна данъчна единица. В документа се посочва, че в манастира живее игуменът Никанор заедно с четирима монаси и още три други лица, вероятно послушници²⁵.

В средата на XVI в. в бележка от Лесновския поменик е записано, че в обителта идват братята Никола и Георги Пепик от Кратово и го намират в лошо състояние. Те изграждат външната порта, монашески килии, помещения за гости, каменен притвор и мраморна кръстителница, в която докарват вода. Освен това братята даряват на обителта две лозя на Злетовска река, а в метоха Шибин изграждат църква, посветена на св. Георги. Никола Пепик купува мюсюлмански къщи в с. Лесово, заедно с ниви и ливади и също ги дарява на манастира. По това време игумен на Лесновския манастир е йеромонах Неофит²⁶.

В обширния дефтер за Кюстендилския санджак от 1570/73 г. Лесновският манастир е посочен под името „манастир Архангел”. Според дефтера към него спадат 5 воденици в с. Злетово, за които плаща данък от 75 акчета. Освен това данъци от имоти на манастирасаот белязани за втори път, в „тимара на Хасан”. Той плаща данъци за шира, сено, полярина и тапия за земя в размер на 50 акчета. Общо данъците на обителта са 125 акчета²⁷. В документа не се споменава нищо за даренията направени от братята Пепик. Не се знае и точния брой на монасите, в описа е отбелязано единствено, че те притежават воденици. Може да се допусне, че част от манастирското братство,

²⁴ П. Костић. *Документи о буну Смедеревског епископа Павла против потчињаваћа Пећке патријаршија архиепископији охридској*. Споменик СКА, LVI, Београд, 1922, 39; Снегаров. *История на Охридската архиепископия...* 24; А. Матковски. *Обидот на епископот Павле од Смедерево да ги отцепи српските епархии од Охридската архиепископија*. ИНИ, бр. 2–3, Скопје, 1970, 75, 81; Минчева. *Манастири...* 20, 27–28.

²⁵ А. Стојановски. *Штип од паѓањето под османлиска власт до крајот на XVIII век*. Штип низ векови-те. Кн. 1, Штип, 1986, 256.

²⁶ Иванов. *БСМ*, 164–165.

²⁷ *Турски документи за историјата на македонскиот народ* (ТДИМН). V/II, 90, 273

което живее в околните отшелнически килии и скитове, се грижи за манастирските имоти и по никаква причина не е включено в османският опис. Възможно е тези скитове да са описани като самостоятелни данъчни единици. Например от различните приписки по ръкописите се знае, че книжовната дейност на манастира в този период е пренесена в неговия скит „Успение Богородично” – Пирг, който е подчинен на Лесновската обител и е включен в описа от 1570/73 г. като отделен манастир²⁸.

Според запазен надпис от 1581 г. в Лесновския манастир идва кратовският княз Никола Бойчик и го покрива с оловни плочи. Това се случва по времето на игумена Спиридон, а майсторите са Дамян, Богое и брат му Петър²⁹.

Интересно сведение за лесновските монаси се намира в един османски документ от 1618 г., издаден от кратовския кадия. В него наред с оплакването, че те лекуват, хранят и дават подслон на хайдуги, се отбелязва и соколарският статут на монасите³⁰. Тази бележка е важна, защото показва, че монасите по някакъв начин са се сдобили с привилегия, която им гарантира известни данъчни облекчения. Вероятно това е и една от причините в описа от 1570/73 г. да липсват имена на монаси.

През XVII в. продължават различните ремонтни дейности в Лесновския манастир, за което отново се разбира от различните приписки и надписи. От тези данни получаваме сведения, както за непосредствените ремонти, така и за имената на лесновските игумени, монасите и дарители. През 1627 г. при игумена Максим, Михаил и синът му Йоан построяват магерница³¹. Няколко години покъсно, през 1635 г., някой си Михаил и съпругата му Ана изкопават кладенец, а Симеон и Веса изграждат чешма³². През 1672 г., по времето на игумена Кирил, с даренията на ктиторите Петър, Йоаким, Стефан, Петко, Стоян и Мартин от Крива река, се възстановяват трапезарията и килиите. Те подаряват и сребърно кандило. Техните дарения са записани в Лесновския поменик³³.

²⁸ Стојановски. *Штип од паѓањето...* 256; О. Зиројевић. *Цркве и манастири на подручју Пећког патријаршије до 1683 године*. Београд, 164.

²⁹ Надписът е запазен на оловна плоча на покрива на църквата. Елезовић. *Цит. съч.* 251; Иванов. *БСМ*, 160.

³⁰ Габелић. *Манастир Лесново...* 41.

³¹ Надписът е запазен на мраморна плоча в южната стена на църквата. Иванов. *БСМ*, 160.

³² Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*. Београд, књ. IV, № 6758, № 6757.

³³ Иванов. *БСМ*, 165.

От този период са запазени и няколко приписки. Например в приписка от 1615 г. е отбелязано, че презвитер Стойко купува ръкопис³⁴, а през 1671 г., по времето на презвитер Йован, монахът Тодор преподвързва ръкопис с дарението на Бошко златаря³⁵.

В средата на XVII в. коласийския (кюстендилски) митрополит Михаил на няколко пъти посещава Лесновския манастир и оставя различни бележки за тези свои посещения. Например в началото на 1649 г., архиеерея се подписва в един миней от Лесновския манастир при обиколката си в подчинените му територии³⁶. Същата година, между 21 и 26 май, той отново е в обителта и оставя свои бележки върху няколко ръкописа³⁷, които показват неговите по-близки отношения с лесновското братство. Благодарение на митрополит Михаил Лесновската обител установява своите първи контакти с Русия. През 1651 г. висшият духовник посещава Москва и издейства дарение за монашеското братство в размер на 50 рубли и няколко богослужебни книги³⁸. Върху една руска книга с жития от 1647 г., е запазена приписка от 1652 г., в която е отбелязано, че руският цар Алексей Михайлович (1645–1676) дарява тази книга на манастира, по времето на презвитер Леонтий³⁹.

Коласийският митрополит Михаил отива за втори път в Москва през 1657 г. и остава там до 1660 г. По време на престоя си той моли руския цар Алексей Михайлович да изпрати ново дарение на Лесновската обител⁴⁰ и успява да издейства грамота (от 31 октомври 1660 г.) в полза на обителта. С нея се дава разрешение на лесновското братство на всеки шест години негови представители да идват в руската столица и да получават милостиня⁴¹. От запазено послание на новия коласийски митрополит Ананий се разбира, че през 1666 г. лесновските монаси се възползват от царската грамота и отиват начело с архимандрит Прохор в Москва. Те носят в дар на руския цар кръст, икони на св. Архангел Михаил и св. Гавриил Лесновски, и мощи на св. мъченица Пелагия⁴².

³⁴ Пак там. 167.

³⁵ Пак там. 169.

³⁶ Пак там, 167.

³⁷ Това са четири приписки в два ръкописа от сбирката на Лесновския манастир. Виж: Б. Ангелов. *Руско-южнославянски книжовни връзки*. София, 1980, 15–17.

³⁸ И. Снегаров. *Културни и политически връзки между България и Русия през XVI–XVIII в.* София, 1953, 41.

³⁹ Елезовић. Цит. съч. 251; Габелић. *Манастир Лесново...* 42.

⁴⁰ Молбата е публикувана от Б. Ангелов. Виж: Ангелов. Цит. съч. 68–69.

⁴¹ Пак там. 69–70.

⁴² Пак там. 71–72, 74, 75, 76, 78.

Запазени са сведения, че монасите получават дарения в размер на 100 рубли през 1674, 1688, 1692, 1700, 1705, 1718 г.⁴³ По този начин Русия се превръща в един постоянен източник на доход за Лесновския манастир.

От края на XVII в. са запазени една приписка и два надписа, които свидетелстват, че животът в манастира не е прекъснат. В приписка от 1688 г. се споменава името на тогавашния игумен на манастира – Гаврил.⁴⁴ Според единия надпис на 8 януари 1692 в обителта се замонашва някои си Макарий, а на 21 декември 1696 г. – Евтимий. От записа във втория надпис може да се допусне, че манастирът в този период е доста обеднял, тъй като според йеромонах Исая през 1693/4 г. в обителта са останали само книги и мощи⁴⁵.

Лесновският манастир продължава своето съществуване и в следващите векове. Той остава притегателен център за поклонници главно от околностите, но в някои приписки и надписи се вижда, че е посещаван от монасите на Рилския манастир, Печ и др.⁴⁶ Днес манастирът е действащ и в него има монашеско братство. През последните години Лесновския манастир е напълно обновен.

Вторият манастир, на който ще спрем нашето внимание е манастирският скит „Успение на Света Богородица – Пирг“. Както посочихме по-горе, този скит е подчинен на Лесновския манастир.

Историческите сведения за манастирския скит „Успение на Света Богородица“ са малко и откъслечни. Според някои изследователи, манастирската църква е изградена през XV в., а нартекса през XVI в.⁴⁷ Според други проучвания, храмът е съществувал още през XIV в.⁴⁸

Манастирът „Пирг“ е включен в няколко османски регистри. Според дефтерите от 1519 г. и 1550 г. той се намира в Щипска нахия⁴⁹. В османския регистър от 1570/73 г., манастирът е отбелязан в нахия Кочани. Османският чиновник посочва, че обителта се намира край с. Марино (неидентифицирано) Вижда се, че през XVI в. се променя административното положение на обителта, като тя преми-

⁴³ Снегаров. *Културни и политически връзки...* 41.

⁴⁴ Иванов. *БСМ*, 169–170.

⁴⁵ Габелић. *Манастир Лесново...* 43.

⁴⁶ Иванов. *БСМ*, 160–172.

⁴⁷ Зиројевић. Цит. съч. 166.

⁴⁸ К. Балабанов, А. Николовски, Д. Корнаков. *Споменици на културата на Македонија*. Скопје, 1980, 122–123; Ѓ. Поп-аганасов, И. Велев, М. Јакимовска-Тошиќ. *Скрипторски центри во средновековна Македонија*. Скопје, 1997, 267.

⁴⁹ Стојановски. *Штип од паѓањето...* 256.

нава от една нахия в друга. Вероятно в този период леко се е изместила границата между нахиите Щип и Кочани. Според описа от 1570/73 г. в манастира живеят 6 монаси – Сава, Андон, Гавриил, Аркадий, Йоасаф и Павел, и те плащат данък за една воденица от 30 акчета и отделно още 50 акчета за жито, шира, воденици, градина, кошери, полярина и др., т.е. общо 80 акчета⁵⁰.

През XVI в. в скита „Успение на Св. Богородица“ се преписват няколко ръкописа. От този период липсват сведения за преписваческа дейност в Лесновския манастир. Запазените приписки по лесновските ръкописи сочат, че тя се е извършвала именно в скита „Успение Богородично – Пирг“. От приписките научаваме имената на двама от игумените на скита – йеромонах Прохор (1538 г.) и йеромонах Павел (1571 г., 1572 г.)⁵¹. Името на Павел видяхме и в османския регистър от 1570/73 г.⁵²

В манастирския скит са преписани няколко ръкописа. През 1538 г. от Дечани идва йеромонах Силвестър, който преписва един миней⁵³. В скита работи и поп Лазар Кратовски, за който се смята, че е ученик на известния книжовник Йоан Кратовски. Поп Лазар преписва Служебен миней⁵⁴ (1571 г.) и Пролог⁵⁵ (1572 г.). Липсват повече сведения за този манастирски скит. В документите той се споменава отново едва през XIX в.

Останалите 19 манастира, които ще разгледаме се споменават единствено в османските регистри от XVI в. и са неизвестни за науката. Тук ще се опитаме да идентифицираме някои от обителите, доколкото това е възможно без археологически разкопки в съответните райони и без други писмени свидетелства.

На първо място ще се спрем на манастирите, включени в нахия Щип.

В описа от 1519 г. са отбелязани два манастира край с. Софилари⁵⁶ – „Св. Георги“ и „Благовещение“. Манастирът „Св. Георги“ дава данък в размер 50 акчета, а обителта „Благовещение“ – 53

⁵⁰ ТДИМН V/2, 380.

⁵¹ Поп-атанасов, Велев, Jakимовска-Тошиќ. Цит. съч. 268–270.

⁵² ТДИМН V/2, 380.

⁵³ Днес не е известно местонахождението на този ръкопис Велев. *Лесновскиот книжевен...* 114, 165–166.

⁵⁴ Този ръкопис днес се намира в Хлудовата сбирка в Москва Велев. *Лесновскиот книжевен...* 114–115, 166–167.

⁵⁵ Днес този ръкопис се намира в ХАЗУ, Загреб, Велев. *Лесновскиот книжевен...* 114–115, 166–167.

⁵⁶ Село Софилари се намира на около 6.5 км югозападно от гр. Щип.

акчета⁵⁷. Тези манастири липсват в следващите османски описи и може да се предположи, че след този период те запустяват. Местоположението на манастирите е неизвестно. Край селото има местност „Църквище, където евентуално може да се е намирал единият манастир“⁵⁸.

Според А. Стояновски тези манастири са идентични с двата манастира, посочени в описите от 1550 и 1570/73 г.⁵⁹ край с. Радане⁶⁰ (североизточно от гр. Щип). Според нас това е малко вероятно, имайки предвид географското положение на двете села, които се намират в две противоположни посоки и са отдалечени на повече от 20 км едно от друго. В случаите, в които една обител е отбелязана към по-далечно селище, регистраторът уточнява нейното местоположение. Естествено не е изключено някои от чиновниците да са допуснали грешка при описа на двата манастира и да са ги локализирали неточно.

Край с. Радане наистина са отбелязани два манастира – „Св. Георги“ и още един манастир, който според А. Стояновски е посветен на Благовещение, а според М. Соколски носи името „Слаговище“. Вероятно именно съвпадението на имената на манастирите край двете села навежда А. Стояновски на мисълта, че тук става въпрос за идентични обители.

Двата манастира са отбелязани в османските регистри от 1550 и 1570/73 г., като данъците им са включени към тези на с. Радане (Радања). Данъка на манастира „Св. Георги“ през 1550 г. е 30 акчета, а през 1570/73 – 40 акчета. На втората обител данъците са съответно – 35 и 60 акчета⁶¹. Османският чиновник не дава повече сведения за тези манастири.

Може да се допусне, че манастирът „Св. Георги“ е известната средновековна обител до с. Горни Козяк, която се намира на около 2 км югоизточно от с. Радане⁶².

В османския регистър от 1519 г. фигурират три манастира, които липсват в следващите описи. Това са обителта край с. Долни Константин, който според османския чиновник е вече запустял⁶³;

⁵⁷ Стојановски. *Штип од паѓањето...* 257.

⁵⁸ Пак там. 257.

⁵⁹ Пак там. 257.

⁶⁰ Сели Радане (Радање) се намира на около 8.5 км североизточно от гр. Щип.

⁶¹ ТДИМН V/2, 233; Стојановски. *Штип од паѓањето...* 257.

⁶² О. Зироевич също предполага, че става въпрос за един и същи манастир. Видж: Зиројевић. Цит. съч. 85.

⁶³ Стојановски. *Штип од паѓањето...* 257.

обителта край село Горни Константин, който плаща данък в размер на 77 акчета⁶⁴; и обителта край с. Орал с данък от 50 акчета⁶⁵. Трите села и съответно манастирите край тях са неизвестни⁶⁶. Най-вероятно тези обители след съставянето на дефтера напълно запустяват и техните имоти са включени като мезри към съседните селища. Тук ще посочим, че от 1530/31 г. е запазен още един османски дефтер, но в него манастирите са приравнени към мезрите. Например в Щипска каза са дадени общо 16 мезри + манастира⁶⁷.

Следващият манастир, на който ще се спрем е включен в два османски регистъра. Обителта се намира край с. Руляк⁶⁸, но в описите не се посочва нейното име. Данъкът, който плаща е в размер на 50 акчета през 1519 г. и 54 акчета през 1550 г.⁶⁹ Най-вероятно след този период манастирът запустява и имотът му е присъединен към близкото село. А. Стояновски допуска, че манастирът „Богородица“ край с. Морозвизд⁷⁰, описан в регистъра от 1570/73 г. е всъщност неизвестният манастир край с. Руляк⁷¹. Село Руляк се намира на около 10 км югозападно от с. Морозвизд и е напълно възможно в по-ранните регистри обителта да е описана към него.

В близост до с. Морозвизд, в местността „Градище“, има църква, изградена върху стари основи. Тя е построена в средата на XX в. и е посветена на „Св. Симеон Стълпник“. Местното население организира тук и събор в памет на св. Илия⁷². Може да се допусне, че в някакъв по-ранен период тук се е намирал и разглежданият от нас манастир.

Манастирът „Св. Богородица“ край с. Морозвизд е описан към нахия Конче и с. Гавран (или Гарван⁷³), като в бележка на османския чиновник

⁶⁴ Пак там. 257.

⁶⁵ Зиројевић. Цит.съч. 155.

⁶⁶ В личен разговор К. Трайковски допуска, че е напълно възможно селата Долен и Горен Константин да са всъщност добре познатите селища Долни и Горни Козяк. Относно с. Орал той предположи, че става въпрос за с. Орел на 27 км северозападно от гр. Щип.

⁶⁷ Х. Матанов. *Възникване и облик на Кюстендилския санджак през XV – XVI в.* София, 2000, 77-78.

⁶⁸ Село Руляк (Руляк) е разположено на около 13.5 км североизточно от гр. Щип.

⁶⁹ Стојановски. *Штип од паѓањето...* 257.

⁷⁰ Село Морозвизд (Мородвис) се намира на 7 км јужно от гр. Кочани.

⁷¹ Стојановски. *Штип од паѓањето...* 257.

⁷² Информацијата е събрана по време на теренни проучвания в гр. Кочани и областта му през 2009 г. под ръководството на К. Трайковски. Той ми даде подробни сведения относно местността „Градище“.

⁷³ Село Гарван се намира на около 21 км югоизточно от гр. Щип.

изрично се посочва, че обителта се намира до с. Морозвизд в нахия Кочани⁷⁴. В регистъра подробно са описани манастирските имоти: 2 църкви, 1 зимник, 50 пчелни кошера 1 лозе, 1 градина, още 1 градина, 1 буре, 1 орех и 1 винарска изба. Данъците на манастира са за жито, шира и друго в размер на 100 акчета⁷⁵.

Единственият манастир в нахия Щип, който фигурира и в трите османски дефтера от XVI в. е „Св. Атанас“ край с. Цървулево⁷⁶. Днес местоположението на тази обител е неизвестно. Трябва да се уточни, че в описа от 1519 г. тази обител е описана край с. Крупище. Двете села се намират в непосредствена близост и по тази причина напълно основателно А. Стояновски смята, че става въпрос за една и съща обител. В описа от 1519 г. е отбелязано, че манастирът плаща данък в размер на 220 акчета. В регистъра от 1550 г., манастирът отново е включен, но липсват данни за неговия данък⁷⁷.

Най-подробни сведения за манастира „Св. Атанас“ се съдържат в обширния регистър от 1570/73 г. Той е отбелязан като самостоятелна данъчна единица. Обителта притежава 1 църква, 1 градина, 1 нива с градина и 1 лозе. Към манастирския имот е добавена и 1 воденица на Меми Али, която най-вероятно се използва за нуждите на манастира. Общият данък е в размер на 270 акчета⁷⁸. Както се вижда, този манастир е с доста по-високи доходи от разглежданите досега манастири в нахия Щип.

Последните три манастира от нахия Щип, на които ще се спрем са включени единствено в османския регистър от 1570/1573 г. Това са манастирите „Св. Ларина“ („Пчеларино“⁷⁹) край с. Ямище⁸⁰; „Богородица“ край с. Моравче (?)⁸¹; и „Света Троица (?)“, с. Мечкуевци⁸².

⁷⁴ В нахия Кочани е описано с. Морозвизд. Виж: ТДИМН V/2. 338–340.

⁷⁵ ТДИМН V/3, 268.

⁷⁶ Село Цървулево (или Цревулево) се намира на 16 км североизточно от гр. Щип.

⁷⁷ Стојановски. *Штип од паѓањето...* 257.

⁷⁸ ТДИМН, V/2, 174.

⁷⁹ Стојановски. *Штип од паѓањето...* 256; Зиројевић. Цит.съч. 172; ТДИМН V/2, с. 94.

⁸⁰ Село Ямище (Јамиште) се намира на около 9 км югоизточно от гр. Кратово. Местоположението на селото и на манастира са неизвестни. Обаче османският чиновник отбелязва, че приходите на манастира „Богородица“ са включени към тези на с. Сухо гърло (второ име Слатина). Това село се намира на около 14 км югоизточно от гр. Щип. Може да се допусне, че манастирът „Богородица“ се намира в близост до с. Сухо гърло.

⁸² Село Мечкуевци се намира на около 30 км северно от гр. Щип.

А. Стояновски смята, че манастирът край с. Ямище е разположен на около 1 км от обителта „Пирг“, на левия бряг на Злетовска река, където днес има местност „Пчеларино“ и е подчинен на Лесновския манастир⁸³. В подкрепа на това твърдение ще припомним, че братята Пепик даряват на Лесновския манастир две лози на Злетовска река и е напълно възможна този имот и разглеждания манастир да са идентични. Вероятно, османският чиновник е приел, че това е самостоятелен манастир. Както вече посочихме по-горе, така се случва и с манастирския скит „Пирг“, който също е описан като самостоятелна обител.

Според описа от 1570/73 г. манастирът „Св. Ларина“ притежава 2 църкви, 4 орехови дървета, 1 лозе и пчелни кошери и в него живее един монах. Десятъкът на обителта е в размер на 135 акчета⁸⁴.

Манастирът „Богородица“ е отбелязан „извън дефтера“, което означава, че най-вероятно е новопостроен. Данъците на обителта са включени към приходите от с. Сухо гърло (второ име Слатина) и те са за шира и овошки в размер на 130 акчета⁸⁵.

Манастирът „Св. Троица (?)“ до с. Мечкуевци е описан в частта от регистъра отделена за войниците с отнет статут. Манастирската собственост се състои от 1 лозе, 1 църква, 1 къща, фурна (?), 1 винарска изба. В обителта живее един монах. Вероятно този манастир е освободен от данъци, тъй като не са посочени такива⁸⁶. Днес в с. Мечкуевци има две църкви. Едната от тях – „Св. Петка“ е построена върху стари основи и можем да предположим, че там се е намирал търсения от нас манастир.

Накрая ще разгледаме и седем манастира, описани в нахия Кочани.

В регистъра от 1519 г. в тази нахия е посочен само един манастир. – „Богородица“ край с. Блатец⁸⁷. О. Зироевич посочва, че в селото има развалини от църква, която евентуално би могла да е търсеният от нас манастир⁸⁸. Край с. Блатец има две местности – „Св. Неделя“ и „Църквище“, които също са евентуални местонахождения на въпросния манастир. Освен това в селото има

манастир „Св. Богородица“ изграден през ХХ в. Основаването на обителта може да се свърже със съхранената народна памет за съществуването на такъв манастир в предходен период.

В описа от 1519 г. е отбелязано, че обителта край с. Блатешнице (дн. Блатец) е в ръцете на мюсюлманин, който плаща 380 (?) акчета данък⁸⁹. Това сведение ни навежда на мисълта, че в този период манастирът вече е запустял и имотите му се поддържат от мюсюлманин. Вероятно по тази причина, въпреки високия си доход този манастир не е включен в по-късните османски документи.

В регистъра от 1550 г. за нахия Кочани не са отбелязани манастири. Такива се появяват едва в подробния дефтер от 1570/73 г. Там са описани 6 манастира – „Св. Йоан“ край с. Добрево⁹⁰; „Свети Георги“ до с. Долна Богородица⁹¹; „Св. Георги“ и „Св. Никола“ край с. Витош⁹²; „Мария“⁹³ край с. Видовище⁹⁴; и „Свети Никола“ до с. Костендол (или Кострендол)⁹⁵.

Манастирът „Св. Йоан“ плаща данък в размер на 40 акчета⁹⁶. В с. Добрево е имало стара църква, върху която през ХІХ в. е изградена нова и евентуално именно там се е намирал търсения от нас манастир⁹⁷. Трябва да се посочи, че с. Добрево се намира в близост до Лесновския манастир и е споменато като владение на манастира в грамотите на цар Стефан Душан и деспот Константин Драгаш⁹⁸. Поради това имаме основание да допуснем, че и този манастир е част от метосите на Лесновската обител.

Според регистъра от 1570/73 г. манастирът „Св. Георги“ при с. Долна Богородица се намира в ръцете на поп Костадин. Не е известно дали той е монах или свещеник в близкото село. В описа

⁸³ Стояновски. *Штит од пагањето...* 256. О. Зироевич, също дава наименованието на този манастир като „Пчеларино“ и „Ларина“; Зиројевић. Цит.съч. 172.

⁸⁴ ТДИМН, V/2, 94

⁸⁵ ТДИМН, V/2. 258.

⁸⁶ ТДИМН, V/5. 284.

⁸⁷ Село Блатец се намира на около 17 км югоизточно от гр. Кочани.

⁸⁸ Зиројевић. Цит.съч. 56.

⁸⁹ Пак там. 56.

⁹⁰ Село Добрево се намира на около 7.5 км южно от гр. Кратово.

⁹¹ Местоположението на селото е неизвестно.

⁹² Село Витош е включено към с. Оризари източно от гр. Кочани.

⁹³ О. Зироевич допуска, че името може да се прочете и като Марина. Виж: Зиројевић. Цит.съч. 78.

⁹⁴ Село Видовище (Видовиште) се намира на около 9 км югозападно от гр. Кочани.

⁹⁵ В с. Градец (на около 20 км югоизточно от гр. Кочани) има местност Костен дол, която би могла да се идентифицира със селото, отбелязано в описа от 1570/73 г. Виж: Зиројевић. Цит.съч. 145.

⁹⁶ ТДИМН, V/2, 304.

⁹⁷ Зиројевић. Цит.съч. 113.

⁹⁸ Петров, Гюзелев. Цит.съч.249-253; Матанов. *Княжеството...* 219–221.

не е посочен данък, което би могло да означава, че по някаква причина манастирът е освободен от данъци или няма никакви имоти и съответно приходи⁹⁹. Не трябва да се изключва възможността, че в този случай османският чиновник е допуснал грешка и е описал църква или малък параклис до селото, а не манастир.

Местоположението на двата манастира край с. Витош е неизвестно. В близост до селото има местности „Църквище“ и „Бела църква“ с останки от църкви¹⁰⁰. Вероятно именно в тези две местности са се намирали търсените от нас манастири.

Двата манастира са описани на различни места в обширния регистър от 1570/73 г., но и в двата случая е уточнено къде точно се намират.

Манастирът „Св. Никола“ дава данък в размер на 80 акчета за жито, градина, пчелни кошери, полярина и такса за тапия за земя. В манастира живее 1 монах¹⁰¹.

Манастирът „Св. Георги“ е включен в бащина на Нове, която от своя страна е в ръцете на Курт, син на Али. Това показва, че обителта най-вероятно вече е запустяла и Курт обработва манастирското землище, за което дава юшур на спахията. Размерът на данъка не е отбелязан¹⁰².

Местоположението на манастира „Мария“ край с. Видовище е неизвестно. В селото е изградена църква „Св. Петка“ върху стари основи¹⁰³. Може да се допусне, че именно тя в по-ранен период е била манастирски храм. Манастирът „Св. Мария“ лаща десятък за жито в размер на 115 акчета¹⁰⁴.

Последният манастир, на който ще се спрем е „Св. Никола“ до с. Костендол. Местоположението на манастира и селото са неизвестни. Според О. Зироевич Костендол днес е част от с. Гардец и манастирът трябва да се търси в местността „Манастирище“ край селото¹⁰⁵. Манастирът „Св. Никола“ дава десятък за жито в размер на 30 акчета¹⁰⁶.

От представените тук манастири ясно се вижда, че повечето от тях плащат минимални данъци. В тях рядко са отбелязани монаси. Най-вероятно за манастирските имоти се грижат хората от близките селища, а в самите манастири не се извършва богослужение, освен по време на големи църковни

празници или когато през селото премине монах – таксидиот. Естествено, има и няколко манастира, които са в много по-добро финансово състояние, но днес и те не съществуват. Тези факти поставят естествения въпрос, каква е причината 19 манастира в Щипски и Кочански район да изчезнат от историческата сцена и споменът за тях да е изгубен в народната памет. Отговор, от една страна, може да се потърси в кризисното положение на Османската империя в края на XVI и XVII в., което е един от факторите за всеобщото обедняване на населението и вероятното изоставяне на тези манастири и тяхното постепенно запустяване. От друга страна, сериозна причина за изчезването на обителите в този район са войните на Османската империя с Австрия от втората половина на XVII в.. Положението за османците става особено тежко през 1689 г., когато австрийците стигат до Щип и Велес. Тогава избухва и Карпошовото въстание, което обхваща териториите между Кюстендил и Скопие. Въстанието е потушено и са изпратени еничари, които опустошават района и разрушават редица християнски храмове, а на местните жители е забранено да строят нови¹⁰⁷. Вероятно това е и краят за разгледаните от нас манастири. Местното население трудно се съвзема от нанесеното опустошение и не успява да възобнови разрушените обители, като най-вероятно част от тях са запустели далеч преди този период.

В заключение ще посочим, че през ранния период на османското владичество в региона на градовете Щип и Кочани съществуват около 20 манастира. Относно техния статут могат да се изкажат няколко предположения. На първо място може да се допусне, че това са самостоятелни манастири, подчинени на местния митрополит, в нашия случай това е коласийския (кюстендилски) митрополит. Вероятно те възникват още през Средновековието и въпреки, че променят своята функция в османския период, те остават в народната памет като сакрални места, в които местното население се събира по време на църковни празници.

Второто предположение, което ще изкажем, във връзка с разгледаните манастири е, че теса всъщност метоси на по-големи обители. Например, такъв метох е манастирският скит „Успение Богородично – Пирг“, описан от османския чиновник като самостоятелна данъчна единица. Обаче, от други исторически сведения се разбира, че този манастир е подчинен на Лесновската обител и в него през XVI в. е пренесена цялата лесновска книжовна продукция. В процеса на наша-

⁹⁹ ТДИМН, V/2, 333.

¹⁰⁰ Зироевич. Цит.съч. 97.

¹⁰¹ ТДИМН, V/2, 383.

¹⁰² ТДИМН, V/2, 396–397.

¹⁰³ Зироевич. Цит.съч. 78.

¹⁰⁴ ТДИМН, V/2, 387.

¹⁰⁵ Зироевич.Цит.съч. 145.

¹⁰⁶ ТДИМН, V/2. 407.

¹⁰⁷ Подробно за Карпошовото въстание виж: П. Петров. *Карпошово въстание*. София, 1995.

та работа се установи, че поне още две от изследваните обители – „Пчеларино“ край с. Ямище и „Св. Йоан“ край с. Добрево, са метоси на Лесновския манастир. Напълно е възможно и останалите манастири, описани от османските чиновници, да са подчинени на Лесновската обител или на друг неизвестен за нас манастир.

Третата хипотеза, която ще представим и, която според нас е най-вероятна, обединява горните две предположения. Напълно е възможно част от разгледаните от нас манастири да са били напълно самостоятелни, а друга част от тях, да са били подчинени на някой по-голям манастир.

Не трябва да се изключва и една четвърта възможност, че османският чиновник е допуснал грешка и сред описаните манастири е включил някоя църква или малък параклис, намиращи се в близост до съответното селище. Например та-

къв е случая с описаната обител край с. Долна Богородица.

Накрая ще посочим, че единствено Лесновският манастир и подчиненият му скит „Успение Богородично – Пирг“ продължават своето съществуване и след разглежданият от нас период. Според данните на Лесновския поменик и други писмени данниот XVIII-XIX в. към Лесновската обител продължават да се стичат поклонници, които я подпомагат с различни дарения. Освен това в руските архиви се пазят сведения за периодична финансова помощ от Русия за лесновското братство. Благодарение на тези дарение и сравнително доброто положение на Лесновския манастир в него са се съхранили ръкописи и произведения на приложното изкуство, които са ценни свидетелства за живота в обителта през вековете.

Kalina MINCHEVA

Centre for Slavo-Byzantine Studies “Prof Ivan Dujčev”, University of Sofia

**DATA ON THE MONASTERIES’ HISTORY AND NUMBER
IN THE REGIONS OF ŠTIP AND KOČANI
(XVth-XVIIth century)**

Summary

The topic and geographical scope cover part of the long-term research activity of Kiril Traykovski, whom this study is dedicated to. His work in the region was focused on the mediaeval archaeological sites and herewith the author offers an extension in the Ottoman period of his research findings.

In this study the author surveys twenty-one monasteries in *nāḥiyahs* of Štip and Kočani as illuminated in the sixteenth-century Ottoman tax documents. The historical development of the most prominent ones – the *St Archangel Michael monastery* of Lesnovo and the *Dormition of the Mother of God – Pirg skete* – is presented here. The rest of nineteen monasteries are known solely from the Ottoman documents and the author proposes identification of their locations.

The *St Archangel Michael monastery* of Lesnovo was founded in eleventh century and connected with the monastic activity of St Gabriel of Lesnovo. In the fourteenth century there are a number of records about it because of the donations of Despot John Oliver, Tsar Stefan Dušan and Despot Constantine Dragaš. The available marginal notes and inscriptions allow reconstruction of monastery’s history in between the XVth and XVIIth centuries via the donations of local population and local dignitaries of Kra-

tovo. The Ottoman tax registers of 1519, 1550 and 1570/73 provide information on its privileged status, which it lost in the second part of the sixteenth century; its properties, donations and tax obligations. The metochions of monastery of Lesnovo, such as the *Pirg skete* are noted down as separate taxation entities, although the other contemporary sources indicate that they are part of it.

While reconstructing the monastery’s history, the author points out that Metropolitan Michael, the Christian Orthodox head of Kolasiya (Kyustendil) to whose eparchy the monastery belonged, established the first contacts with Russian rulers. The monastery received two donations and a charter entitling its monks to visit Russia every six years and of charitable donations of a hundred rubles.

The metochion of monastery of Lesnovo, the *Dormition of the Mother of God – Pirg skete* founded between the fourteenth and the sixteenth century, is recorded as a separate monastery in the Ottoman documents. The earliest written records about it dated from the sixteenth century when the scribal activity of the monastery of Lesnovo was transferred there. The study contributes to the administrative transformations in the sixteenth-century Ottoman Empire by not-

ing that the skete was recorded in the registers of 1519 and 1550 as part of nāḥiyah of Štip while in the defter of 1570/73 the border between territorial units moved and it was written down as part of nāḥiyah of Kočani.

The rest of the monasteries recoded as tax entities are known only from the Ottoman tax registers. Twelve of them are located in nāḥiyah of Štip while seven are in nāḥiyah of Kočani. The tax revenues collected of them are minimal and rarely the defters mention monks. It seems that the local population took care of their buildings and exploited their property. These monasteries do not exist at present and the memory of their location and existence is lost within the local population. There might be a number of reasons for their abandonment. On the one hand, this could be due to the economic crisis and inflation processes in the sixteenth - and the seventeenth - century Ottoman Empire. On the other hand, monasteries cease of existence could be due to the depopulation of the area as a result of the wars between the Ottoman Empire and the Holy Roman Empire in the second half of the seventeenth century. In 1689 detachments of the Holy Roman Empire's army captured the towns of Štip and Veles and this move provoked the Karposh uprising in the area between Kyustendil and Skopje. The Janisaries corps and Tatars sent by the Ottoman authorities to suppress the rebels devastated the area and burned a number of churches and monasteries. The Ottoman authorities forbade the local population to restore the old churches or to build new ones.

The author arrives at the following conclusions: On the one hand, the monasteries recorded in the Ot-

toman tax registers in nāḥiyah of Štip and nāḥiyah of Kočani might have been autonomous entities under the Metropolitan of Kyustendil. They most probably were founded earlier in the Middle Ages and although they altered their functionality they remained as sacral places where local population gathered during the church festivities.

On the other hand, the author surmises that all or part of these monasteries were in effect metochions of larger monasteries, such as for instance the *Dormition of the Mother of God – Pirc* skete, which was a part of the monastery of Lesново. The author proposes that two more of surveyed monasteries – *Pchelarino* near by the village of Yamiste and *Saint John* near the village of Dobrevо were also metochions of the monastery of Lesново. It is reasonable to believe that the rest of the monasteries recorded by the Ottoman officials were also metochions of the monastery of Lesново or of another unknown large monastery in the region.

The third explanation offered by the author merges the two hypotheses above that quite likely some of the described monasteries were independent while others were subsidiaries, part of larger monasteries.

The author does not exclude the probability that the Ottoman officials included by mistake or applied the term monastery to a church or a chapel located in the vicinity of the village, as is the case with the church of the village of Dolna Bogoroditsa.

At the end of the period the only active monasteries were the monastery of Lesново and its skete the *Dormition of the Mother of God – Pirc*.

Калина МИНЧЕВА

ПОДАТОЦИ ЗА ИСТОРИЈАТОТ И БРОЈОТ НА МАНАСТИРИ ВО РЕГИОНОТ НА ШТИП И КОЧАНИ (XV- XVII ВЕК)

Резиме

Темата и географскиот домен што ја опфаќа студијата е посветена на долгогодишното истражување на Кирил Трајковски. Неговата работа во овој крај беше насочена на локалитетите од средновековната археологија, каде што авторот понуди доградунвање на истражувањето од отоманскиот период.

Во ова истражување авторот дава преглед на дваесет и еден манастир во нахиите во Штип и Кочани, низ даночните отомански документи од XVI век. Во историскиот развој се претставени најеминентните манастири – *Св. Архангел Михаил* во Лесново и *Пиргот, скит – Успението на Богородица*. Останатите деветнаесет манастири се позна-

ти само преку отоманските документи, како и претпоставките на авторот за нивната можна локација.

Манастирот *Св. Архангел Михаил* во Лесново е основан во XI век и е поврзан со монашката активност на св. Гаврил Лесновски. Во XIV век постојат повеќе извори за него и за прилозите на деспотот Јован Оливер, кралот Стефан Душан и деспотот Константин Драгаш. Од белешките од маргините и натписите, можна е реконструкција за историјатот на манастирот во периодот на XV до XVII век, преку прилозите од локалното население и на локалните велкодостојници од Крагово. Отоманските даночни документи за периодот од 1515, 1550

и 1570/73 година даваат податоци за повластениот статус, што е изгубен во втората половина на XVI век; имотот, донациите и даночните обврски. Манастирот Лесново и метохиите, како Пиргот – скит, се забележани како посебна единка, но во еден современ извор се назначени како дел од него.

Во реконструкцијата на историјатот на манастирот авторот го споменува и владиката Михаил, православиот владетел на Коласија (Ќустендил), во чија епархија припаѓал манастирот, како и неговите први контакти со руските владетели. Манастирот бил даруван двапати, со грамота со која монасите можеле да ја посетуваат Русија на секои шест години, како и дарезлив прлог од сто рубли.

Метохот на манастирот Лесново, *Пиргот, скит - Успението на Богородица* е основан меѓу четиринаесттиот и шеснаесеттиот век, а во отоманските документи е заведен како посебен манастир. Најраниот пишан документ датира од XVI век, од кога датира монашката преписувачката активност во манастирот Лесново. Студијата се осврнува на административните трансформации во XVI век во рамките на Отоманската империја, забележувајќи дека скитот во штипската нахија е заведен во 1519 и 1550 година, но во тефтерот од 1570/73 година, границата на теритојирата е поместена на кочанската нахија.

Останатите манастири се заведени како даночници во отоманските книги. Дванесет се забележани во штипската нахија, додека седум во кочанската нахија. Собраниот данок е минимален, а ретко во тефтерите се спомнуваат монаси. Изгледа дека локалното население се грижело за зградите и го користело имотот. Денес манастирите не постојат, а спомените за нивната локација и постоење се загубени во сеќавањето на локалната популација. Можеби постојат повеќе причини за нивното напуштање. Од една страна тоа можеби било резултат на економската криза и инфлацијата што се случувале во текот на XVI и XVII век во рамките на Отоманската империја. Од друга страна, манастирите исчезнувале поради намалувањето на популацијата, како резултат на војните што ги водела Отоманското империја со Светото

Римско царство во текот на втората половина на XVII век. Одредите на Светото Римско царство во 1689 г. ги зазеле Штип и Велес, и со тоа го предизвикале кревањето на Карпошовото востание во регионот на Ќустендил и Скопје. Отоманските власти испратиле јаничарски единици и Татари за да ги задушат бунтовниците и притоа ја уништиле околината заедно со црквите и манастирите. На локалното население отоманската власт му забранила да ги обнови и да подига нови објекти.

Во својот труд авторот доаѓа до слените заклучоци: Од една страна, манастирите забележани во отоманските даночни книги во нахиите во Штип и Кочани можеби се автономни единки под управата на владиката од Ќустендил. Веројатно тие се создадени порано во средниот век, и иако ја менувале својата функција, сепак останале свети места каде што населението се собирало во текот на црковните слави. Впрочем, авторот сумира дека сите делови на овие манастири всушност се метохии на големи манастири, како *Пиргот, скит - Успението на Богородица*, што бил дел на манастирот Лесново. Авторот смета дека уште два истражени манастири – *Пчеларино* во близина на селото Јамиште и *Свети Јован* во близина на селото Добрево, исто така биле метохии на манастирот Лесново. Може да се верува дека и останатите забележани манастири во службените отомански книги веројатно биле метохии на Лесновскиот манастир, или пак на некој друг голем манастир во тој крај.

Авторот дава и третото објаснување, спојување на двете хипотези, дека некои од опишаните манастири биле независни, додека други биле споредни, како дел на големи манастири.

Авторот, исто така, не ја изоставува можноста дека отоманските власти терминот манастир по грешка можеле да го користат за црквите и капелите лоцирани во близина на селата, како што е случајот со црквата во селото во Долна Богородица.

Единствениот активен манастир на крајот од периодот бил манастирот во Лесново и неговиот *Пирг, скит - Успението на Богородица*.